

kilátó

„Kardélen jártunk”

A 30 ÉVVEL EZELEŐTTI IRODALMI NAPOKRÓL SÁNDOR IVÁNNAL SZIRÁK PÉTER BESZÉLGET

Szirák Péter: Idén októberben volt 30 éve, hogy Debrecen „Az irodalmi progresszió lehetőségei és feltételei” címmel rendezett Irodalmi Napokat. Az 1971 óta évről évre megtartott szakmai-közéleti tanácskozások sorában ennek az eseménynek különösen nagy jelentősége volt. Monor, a '86-os írószövetségi közgyűlés, Lakiteltek, valamint az MDF, a Fidesz és a Szabad Kezdeményezések Hálózatának megalakulása után, illetve a *Hitel* elindulásával egy időben vagyunk, de még '56 hivatalos újraértékelése, Nagy Imrék újratemetése és a sarkalatos törvények elfogadása előtt. Te tartottad az eszmecsere főreferátumát. Kitől kaptad a felkérést, mi volt ennek a tartalma? Milyen hangulatban, milyen tervvel, elképzelésekkel készültél a vitaindítóra?

Sándor Iván: Nyár végén telefonáltak az Írószövetség titkárságáról. Kapcsolták Cseres Tibor elnököt. Kérlek, monda, októberben lesznek a Debreceni Irodalmi Napok. Téged kívánunk felkérni a főreferátum megtartására. Akkoriban tétjei voltak az írói megszólalásoknak. A '86 decemberi radikális hangú közgyűlés után a hatalom részéről az is felmerült, hogy betiltják a Írószövetséget. A '87–88-as év igen küzdelmes volt. Két lakitelki találkozó, az MDF megalakulása, rövidesen, novemberben a Szabad Kezdeményezések Hálózatából megalakul az SZDSZ. Kádár lemond. Utódja Grósz Károly. Őt majd Németh Miklós váltja miniszterelnökként. Általános a politikai örvénylés, a háttérben Gorbacsov új kezdeményezéseivel.

Cseres felkérése meglepett. Nem tartoztam az írótekintélyek, a politikai élharcosok közé. A két lakitelki találkozáson ott voltam, később a Jurta Színházban az SZDSZ alakulásán is. Párttag nem voltam, nem lettem, jártam, amiként azóta is, a magam külön útját. Hívtak előadásra az ellenzéki Rakpart Klubba, egy kisebb csoport a debreceni egyetemre is ellenzéki vitára. Akkoriban jelent meg a Bibó-könyvem és a *Századvégi történet* című regényem (az *Alföldben* Csuha István emelte magasra). Mindkettőnek erős volt a visszhangja. Talán ez lehet az oka, hogy rám esett a választás, gondoltam. Kérnék huszonnégy óra gondolkodási időt, válaszoltam Cseresnek. Másnap felhívtam. Volna egy *feltételem*, mondtam. Éreztem a hangján, hogy a „feltételt” rossz néven veszi. És mi volna az? Nézd, egy ilyen főreferátumhoz, ismerve a körülményeket és magamat, én kevés vagyok. Akkor vállalnám, ha korreferensnek felkértek Nemes Nagy Ágnes, Mészöly Miklós, Csoóri Sándor és Balassa Pétert. Hallgatott. Megkérdezzük őket, monda némi szünet után. Két nap múlva telefonált Koczkás Sándor. Akkor ő volt Cseres mellett a főtítkár. Vállalták,

mondta, mind a négyen, de a debrecenieknek mint házigazdáknak az a kérésük, hogy részükről is legyen korreferens, Görömbei András. Természetes, mondtam.

Úgy emlékszem vissza, hogy éreztem a tektonikus mozgásokat. A színházi lap helyettes főszerkesztőjeként korábban baráti kapcsolatba kerültem Jurij Ljubimovval. Meghívott színházába a Tagankára. Tájékozódni tudtam Gorbacsov szándékairól, küzdelmeiről. Tudtam, hogy a kiváló korreferensek gondolkodásának melyek a fő irányai. Ismertem őket. Balassát, Csoórit közelről, Ágnest, Miklóst tisztelve, távolabbról. Amiként korábban és ma is, össze kívántam fenni mondanivalómban az irodalmi-szellemi helyzetet az országos-európai eseményekkel. Azt is tudtam, hogy a program nagy figyelmet kap, nemcsak az íróársak részéről: ott lesznek a hatalom ügyeletes képviselői is. Kardélen jártunk. *Határponton* – ezt a címet adtam az előadásomnak. Ma is meglep az akkori önbizalmam.

Szirák Péter: Előadásodban – Bibó nyomán a „realista lényeglátást” ajánlva közös szemléleti alapnak – az európai, közelebbről a kelet-közép-európai krízishelyzet elemzéséből kiindulva a hazai áldatlan állapotok igen merész bemutatása után jutsz el a magyar irodalom feltételrendszerének, teljesítményének és kilátásainak taglalásához. A bevezető résznek két kulcsszava van: a krízis és a kvázi-jelleg. Az álság és a válság miképpen erősítette egymást?

Sándor Iván: Válság/álság! Két olyan, azokat az időket meghatározó páros, amelyek a hosszú történelmi folyamatokban, az elfojtott múltban, s az akkor ismeretlen jövőben is történelmi struktúráként ismétlődtek. Újraolvastam a találkozónak az *Alföld* 1989/2-es számában megjelent teljes anyagát. Ilyenkor elkerülhetetlen, hogy a múlt felidézésének igyekezetébe ne játszanának bele az azóta eltelt idő tapasztalatai is. De a visszavetítést el kell kerülni, mert ha ez nem sikerül, kilúgozódik az akkori történelmi pillanat-sorozat valódisága. Ezt a dilemmát úgy próbálom megragadni, hogy először felidézem előadásom szerkezetét, ugyanis az „ügyeletes helyzet” struktúrájának kialakítása, annak előtte is módszerem volt, s szándékaim szerint azóta is. Arra törekszem, hogy az eseményeket az okaikra vezessem vissza. Továbbá arra, hogy összekapcsoljam az európai helyzetet az ország látképével, a szellem-kultúra-irodalom körülményrendszerével. 1988 időterében ez a módszer az egypártrendszer monolit hatalmára, ugyanakkor már működésképtelenségére, a szellemi élet általános válságára, a többpártrendszer igénybejelentésére, a kulturális intézmények megújítására, a sajtópluralitásra való rámutatást jelentette. Az élet minden eresztékébe beszivárgó válság/álságról Esterházy Pétert is idéztem: „...az alapélmény főszava: a hazugság”. Ezt erősítette fel Mészöly Miklós felszólalásában, ama határpontról való elmozdulás kettős lehetőségére – esély/elfojtás – való figyelmeztetéssel: „Az aligátor az előszobában.”

Szirák Péter: Látteleletdben mit jelentett a „neoudvari irodalmi szerkezet”, és mit javasoltál annak ellenében?

folyamatait érintettem, s reméltem, hogy lényegét tekintve változatlan maradt. Ezt neveztem *neoudvari szisztémának*, az álformák, a hamis helyzetek dominanciájának. A vezérelv ama hírhedt „három T” volt: támogatás, túrés, tiltás. A nyolcvanas évektől divatos volt a „paternalista kultúrpolitika” emlegetése, miközben sorozatosak voltak a lapbetiltások is, az igazoló jelentések íratása némely publikáció után, de egyre nyilvánvalóbb volt az irányítási módszer működésképtelensége. Kitértem arra is, hogy jelentek meg ilyen körülmények között is nagy művek. Hol nem sokkal megírásuk után, hol évekig visszatartva. Súlyos munkák szamizdatba kényszerültek. Az irodalomnak a fullasztó helyzetben is folyamatos lélegzetvételére a Bibó által is kedvelt Heinrich von Moltke császári hadvezér elhíresült mondatát idéztem: a hó alatt kellett keresni a felszínt. A minőség és az írói szerepvállalás összeegyeztetendőségéről pedig Babits 1936-os mondatát: „A nemzet sorsdöntő kérdései főleg történelmi időkben az irodalmat nemcsak foglalkoztatják, de attól egyenesen elválaszthatatlanok.” A paternalizmust *önkényként* írtam le, amely az autonóm ember helyett a személyiséget olyan tárgynak tekinti, akinek a választásait az uralkodók manipulálhatják. A határhelyzetben az írók szerepét az 1956 nyarához hasonló szerepükhöz hasonlítottam.

A javaslatok? Három irányt ajánlottam: /1/ Az írói, s általában az alkotói autonómia tiszteletben tartása. /2/ Az új folyóiratok/lapok alapításának lehetősége; az „eredeti” *Mozgó Világ* rehabilitálása; a betiltott *Tiszatáj*nak a régi szerkesztőkkel való újraindítása; az 1948 előtti sokszínű, nagy hagyományú folyóiratszerkezet visszaállítása. /3/ Az Írószövetség hol óvatosan, hol erőteljesebben igyekezett kívánatos lépéseket követelni, de születéskörülményeinek/működésének szovjet mintája okán lényegében a hatalom zsinórján függött. Az idő megérlelte a hatalomtól való függőség megszüntetését, a plurális mező létrehozását. A mindenkori kormányzattól való függetlenséget, akkor is, azóta is alapvetőnek tekintem bármely írószervezet számára.

Néha az elnökségre pillantottam. Emlékezetem szerint Juhász Béla, az *Alföld* főszerkesztője mint vendéglátó, aztán Cseres Tibor, az Írószövetség elnöke, Nemes Nagy Ágnes mint első korreferens és Pál Lénárd, az MSZMP Politikai Bizottságának titkára ültek az asztalnál. Leginkább őt figyeltem. Szobormereven, kiismerhetetlen arcvonásokkal váragozott. Tudtam, hogy amint befejezem, ő lép a mikrofonhoz.

Szirák Péter: Övé volt az első reakció joga, s el is sorolta a korabeli állampárti „konszolidáció és megújulás” politikai retorikájának összes kliséjét: az „átfogó reformok továbbvitelétől” a „közélet egészének érdemi átalakításán” át a szervezettekkel és mozgalmakkal folytatandó „elvszerű dialógusig”... Közben szót ejtett a hivatalosságnak a „három T”-től való elszakadásáról, s a művészetbe való politikai beavatkozás elutasításáról. Ezt követően, a Te mondanivalódhoz kapcsolódóan – mások mellett – Nemes Nagy Ágnes, Görömbei András, Csoóri Sándor, Balassa Péter és Mészöly Miklós a művészet, az irodalom maradéktalan autonómiájának igényéről és a társadalom szabadságának teljes helyreállításáról beszélt. Hogy emlékszel: a megszólalók mennyire hittek/bíztak ez idő szerint abban, hogy az „átmenet” teljes politikai rendszerváltozáshoz vezethet?

Sándor Iván: Pál Lénárd már első szavaival világossá tette, hogy a hatalom visszavonul a nyolcvanhatos író-közgyűlés retorziói után. Igazodott a tanácskozás hangulatához. Ezt méltányolták a korreferensek is. De Pál Lénárd azt is világossá tette, hogy a „nyitást” a rendszeren belül a kormányzat dominanciái szerint képzelik el. Már az első felszólalók közös gondolata ezért a *szavak hitelvesztése* volt.

Csoóri arra helyezte a hangsúlyt, hogy az írónak politizálnia kell. Görömbei a különböző írói törekvések találkozáspontjait kereste, a sokféleség pezsgését sürgette. Balassa a szavak hitelvesztéséről, ebben „önmagunk hibáiról”, a civil társadalom hiányáról, az ezerszer kimondott igazságok hatástalanságáról szólt. Nemes Nagy Ágnes felszólalását némileg éterinek éreztem, mintha túlságosan a „helyzet fölött” beszélt volna. Harminc év után újraolvasva a mondatait, be kell látnom: tévedtem. Ő ment a legmélyebbre. Egyszerre volt távlatos és időszerű. A politika–szellem–irodalom örökös ütközéseit a história folyamatosságába helyezte. Azt világította meg, hogy „mennyre hasonló, sőt azonos ellentétek újulnak fel a történelmi korszakokban”. Nyílt utalás volt ez a negyvenöt előtti és a negyvennyolc utáni időkre, s újabb tapasztalataim alapján hozzátehetem: az akkor ismeretlen jövőre. „...[M]egint a változás, válság tudathasadásos pillanatait éljük, megint egyszer rájövünk, hogy csak a megoldhatatlanságaink tartósak...ismerjük jól a hamis szavak birodalmát, amikor azt mondják, szabadságot és elnyomást kell alatta érteni... az írói minőség helyére nem egyszer a politikai milyenség lép...” A legtávlatosabb: a történelmi korszakok azonos ellentétei „hol Szent István-i palástban, hol zsinóros mentében, hol farmernadrágban” újulnak fel. Szavait újraolvasva egyszerre érzem magam a múltban és a mában...

A megszólalók mennyire hittek/bíztak abban, hogy az „átmenet teljes politikai rendszerváltozáshoz vezethet” – kérdezed. Akkor még semennyire. Ezt Mészöly Miklós szavaival igazolnám. A második napon a tanácskozás vége felé szólalt fel. Azt emelte ki, hogy morális-szellemi egység tanúja, s ez lehetne akár egy új „határkő” is. De hozzátette: „Mindent századszor mondunk el. És nagyon valószínű, hogy ebben is megállj kezd időszerű lenni. A pokoli csak az, hogy a megreformált szemantikájú kormányzat is ezt teszi, ezredszer mondja el ugyanazt. [...] A mostani tanácskozás viszont éppen az igazi rotáció felé tett komoly lépést, amit ünnepelni kell. [...] Hogy további reményeket is ébreszthet-é ez, nem tudom.” A legerősebb visszhangja annak volt, amit aláhúzott dikciójának váltásával: „Az aligátor az előszobában.”

Az események 1989 februárjában, három hónappal a tanácskozás után felgyorsultak. A „határpont-érzés” hiteles volt. Beszélgetésünkre készülve utánanéztem az interneten: az aligátorok általában hetven évig élnek és gyorsan szaporodnak.